

ضرورت آشنایی با نهج البلاغه و راه کارهای آن

سیداحمد طباطبایی ستوده*

مقدمه

بی تردید نهج البلاغه، جامع ترین کتاب پس از قرآن است که می تواند راهنمای انسان در تمام ابعاد زندگی به شمار آید و هدایت بشر را در عرصه های گوناگون عهده دار شود. نهج البلاغه، مجموعه گران سنگی است که به حق آن را «أخ القرآن»^۱ برادر قرآن نامیده اند. در عظمت و شگفتی این اثر جاودانه همین بس که در توصیفش گفته اند: «كَلَامٌ فَوْقَ كَلَامِ الْمَخْلُوقِ وَ دُونَ كَلَامِ الْخَالِقِ»^۲ کلامی که بالاتر از کلام بشر و پایین تر از کلام خداوند است.

اگر چه بیش از هزار سال از عمر نهج البلاغه می گذرد، اما جای بسی تأسف است که این گنجینه ارزشمند و این میراث ماندگار، هنوز در میان شیعیان مهجور مانده و بسیاری از ما دوستان اهل بیت علیهم السلام جز آشنایی با نام این

* دانش آموخته حوزه و دانشجوی دکتری ادیان و عرفان مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی رحمته الله علیه.

۱. سید هبة الدین حسینی شهرستانی؛ المعجزة الخالدة؛ ص ۱۲.

۲. ابن ابی الحدید؛ شرح نهج البلاغه؛ ج ۱، ص ۲۴.

کتاب، بهره دیگری از آن نداریم و خود را از دُر و مرجان‌های این اقیانوس بیکران محروم کرده‌ایم. آمار انس و ارتباط با *نهج‌البلاغه* در کشور ما قابل تأمل و تأسف بار است؛ به طوری که در یک جامعه آماری با طرح این پرسش که تا کنون چند بار *نهج‌البلاغه* را به طور کامل خوانده‌اید، روشن شد که از شش هزار نفر، فقط حدود پنج درصد، آن هم تنها یک‌بار *نهج‌البلاغه* را خوانده‌اند.^۱ این در حالی است که *جُرج جُرداق*، ادیب و نویسنده مسیحی از کشور لبنان، بیش از دویست مرتبه *نهج‌البلاغه* را خوانده و در معرفی شخصیت امیرالمؤمنین علیه السلام به دنیا، کتاب ارزشمند *الإمام علی علیه السلام*، *صوت العدالة الإنسانية* را نوشته است. کتابی که به توصیه آیت‌الله العظمی بروجردی رحمته الله به فارسی ترجمه شد و به جرأت می‌توان آن را یکی از بهترین کتاب‌هایی دانست که تا کنون در این زمینه تدوین شده است. *جرج جرداق* که خود ادیبی متبحر بوده و با ادبیات عرب آشنایی کامل داشته است، آنچنان مسحور کلمات *نهج‌البلاغه* می‌شود که در پشت جلد کتابش خطاب به حضرت علی علیه السلام می‌نویسد: «ای علی! اگر بگویم تو از مسیح بالاتری، دینم نمی‌پذیرد. اگر بگویم او از تو بالاتر است، وجدانم نمی‌پذیرد. نمی‌گویم خدا هستی. پس خودت بگو به ما ای علی! تو کیستی؟»^۲

رهبر فرزانه انقلاب، حضرت آیت‌الله العظمی خامنه‌ای می‌فرماید:

ما مثل آن بیماری هستیم که نسخه کاملی از یک طبیب حاذق را در جیب خود یا در طاقچه اتاق خود دارد، اما در عین حال لای آن نسخه را باز نمی‌کند و به آن عمل نمی‌کند و از آن بیماری دائماً رنج می‌برد. قرن‌های

۱. روزنامه جمهوری اسلامی؛ «مصاحبه با حجة الاسلام سید محمد کاظم طباطبایی، استاد حوزه و عضو هیئت علمی دانشگاه قرآن و حدیث»؛ شماره ۱۱۱۶۴، ۱۳۹۷/۰۳/۰۶، ص ۱۰.

۲. *جورج جرداق؛ الإمام علی علیه السلام صوت العدالة الإنسانية*؛ متن پشت جلد.

متممادی نهج البلاغه را داشتیم، اما از آن استفاده نکردیم و از معارف آن بهره نبردیم و بیماری‌های فردی و اجتماعی خود را برای خودمان نگه داشتیم. این، آن تأسف و افسوس بزرگی است که هر کس با نهج البلاغه آشنا شود، در دلش جا خواهد گرفت.^۱

بایستگی آشنایی با نهج البلاغه

نخستین پرسشی که درباره ضرورت مطالعه و انس با نهج البلاغه مطرح می‌شود، این است که اساساً نهج البلاغه چه کاربردی در زندگی امروز بشر داشته و چه مشکلی را از سر راه انسان معاصر بر می‌دارد؟ چرا باید نهج البلاغه بخوانیم و با آن مانوس شویم؟

شاید بهترین پاسخ به این سؤال جامعیت نهج البلاغه در پرداختن به نیازهای مختلف بشر است. نهج البلاغه مانند قرآن، یک کتاب سبک زندگی است و جامعه ما همان‌گونه که به آموزه‌های قرآن نیاز دارد، به معارف نهج البلاغه نیز محتاج است. مقام معظم رهبری در یکی از بیانات خود می‌فرماید: «نهج البلاغه در همه بخش‌هایی که برای یک انسان کامل و برای یک جامعه انقلابی کامل لازم و ضروری است، بهترین و وافی‌ترین مطالب را ارائه می‌دهد».^۲

علامه حضرت آیت‌الله حسن‌زاده آملی نیز نهج البلاغه را کتابی معرفی می‌کند که اگر نسیم دل‌نگیز آن به قبری بوزد، صاحب قبر را با عطر جان‌فزای خود

۱. محمد مهدی علیقلی؛ نهج البلاغه از دیدگاه مقام معظم رهبری؛ ص ۵۸ (برگرفته از بیانات مقام معظم رهبری در جمع دانش‌آموزان شرکت کننده در مسابقات نهج البلاغه، ۱۳۶۵ش).

۲. بیانات مقام معظم رهبری در تاریخ ۱۳/۰۲/۱۳۵۹.

زنده می‌کند.^۱

بی‌تردید چنین سخنانی بیش از هر چیز، حاکی از عمق تأثیر *نهج البلاغه* در زندگی کسانی است که خود را از انوار قدسی آن بهره‌مند ساخته و ندای انسانیت را از ژرفای بیکران آن شنیده‌اند. بی‌اطلاعی ما شیعیان از این دریای معرفت و این کارخانه انسان‌ساز، از این روست که به خود جرأت نداده‌ایم با *نهج البلاغه* مأنوس شده و به صورت مستقیم از سفره پر نعمتش توشه برداریم. این در حالی است که دنیای امروز شاید بیش از هر زمان دیگری به این سخنان احتیاج داشته باشد و بتواند مشکلات خرد و کلانش را با این اکسیر جان‌فزا مداوا کند. بنابراین ضروری است تا به قدر وسعمان از این ثروت عظیم، توشه برداریم.

استاد شهید مرتضی مطهری رحمته‌الله درباره انس استادش میرزا علی آقای شیرازی رحمته‌الله که واسطه آشنایی او با دنیای *نهج البلاغه* شده است، می‌گوید:

میرزا علی آقای شیرازی، بزرگ مردی که مرا اولین بار با *نهج البلاغه* آشنا ساخت و درک محضر او را همواره یکی از ذخایر گرانبهای عمر خود می‌شمارم و شب و روزی نیست که خاطره‌اش در نظرم مجسم نگردد، یادی نکنم و نامی نبرم و ذکر خیری ننمایم... *نهج البلاغه* به او حال می‌داد و روی بال و پر خود می‌نشانند و در عوالمی که ما نمی‌توانیم درست درک کنیم، سیر می‌داد. او با *نهج البلاغه* می‌زیست، با *نهج البلاغه* تنفس می‌کرد، روحش با این کتاب همدم بود، نبضش با این کتاب می‌زد و قلبش با این کتاب می‌تپید. جمله‌های این کتاب ورد زبانش بود و به آنها استشهاد می‌نمود. غالباً جریان کلمات *نهج البلاغه* بر زبانش، با جریان سرشک از چشمانش بر محاسن

۱. حسن حسن‌زاده آملی؛ *انسان کامل از دیدگاه نهج البلاغه*؛ ص ۵.

سپیدش همراه بود. برای ما درگیری او با نهج البلاغه - که از ما و هر چه در اطرافش بود، می‌برید و غافل می‌شد - منظره‌ای تماشایی و لذت‌بخش و آموزنده بود. او نمونه عینی از سلف صالح بود ... با همه اینها من ادعا نمی‌کنم که او در همه دنیاها *نهج البلاغه* وارد بود و همه سرزمین‌های *نهج البلاغه* را فتح کرده بود.^۱

چیستی نهج البلاغه

نهج البلاغه در حقیقت منتخبی از «خطابه‌ها»، «دعاها»، «وصایا»، «نامه‌ها» و «جمله‌های کوتاه» مولای متقیان علی علیه السلام است که توسط سید شریف رضی رحمته الله در سال ۴۰۰ ق، یعنی بیش از هزار سال پیش گردآوری شده است. البته لازم به ذکر است که سخنان حضرت علی علیه السلام به هیچ وجه منحصر در این مجموعه نبوده و سید رضی تنها گزیده‌ای از سخنان آن حضرت را جمع‌آوری کرده است.

نهج البلاغه در سه بخش کلی «خطبه‌ها»، «نامه‌ها» و «حکمت‌ها» تنظیم شده است. بخش نخست که حجم زیادی از این کتاب را به خود اختصاص داده، شامل ۲۴۱ خطبه است؛ خطبه‌هایی که گاه از یک خط تجاوز نکرده و گاهی همچون «خطبه قاصعه» به بیش از ده صفحه هم می‌رسد. بخش دوم شامل ۷۹ نامه است که خطاب به افراد مختلف و در موضوعات گوناگون به سامان یافته است؛ از نامه‌ای کوتاه و یک خطی به فرماندهان لشکر تا نامه‌ای بلند و عمیق به مالک اشتر. بخش سوم نیز شامل ۴۸۰ حکمت یا کلمات قصار (کوتاه) است؛ جملات کوتاه و در عین حال پرمغز و بسیار جذابی که

۱. مرتضی مطهری؛ سیری در *نهج البلاغه*؛ ص ۱۱ - ۱۴.

به مناسبت‌های مختلف و در موضوعات متنوع، گاه در دو کلمه و گاه نزدیک به یک صفحه، توسط آن حضرت ایراد شده است.^۱

یکی از ویژگی‌های مهم *نهج‌البلاغه* که آن را از بسیاری از کتاب‌های دیگر ممتاز کرده، تنوع موضوعاتی است که در آن وجود دارد. این مجموعه غنی با پاسخ به نیازهای مختلف علمی و عملی انسان، توانسته است هدایت بشر را در عرصه‌های گوناگون فردی و اجتماعی بر عهده بگیرد. شاید سرّ اینکه آن را «برادر قرآن» لقب داده‌اند هم در همین نکته نهفته باشد؛ چرا که قرآن نیز که کتاب هدایت بشر است، بر همین اساس نازل شده و هر آنچه را که آدمی برای هدایت، بدان احتیاج دارد؛ در خود جای داده است. برخی بزرگان با غور در این اقیانوس بیکران، نمایی کلی از محتوای غنی این کتاب عرضه کرده‌اند؛ به عنوان مثال استاد شهید مطهری در کتاب *سیری در نهج‌البلاغه* که الحق و الانصاف از کتاب‌های بسیار مفید در زمینه آشنایی با *نهج‌البلاغه* محسوب می‌شود، به چهارده موضوع مختلف که در *نهج‌البلاغه* بیشتر به چشم می‌خورد، اشاره کرده است. برخی از این موضوعات عبارتند از: «الهیات و ماوراءالطبیعه»، «سلوک و عبادت»، «حکومت و عدالت»، «اهل بیت و خلافت»، «دنیا و دنیاپرستی»، «دعا و مناجات»، «اصول اجتماع»، «اخلاق و تهذیب نفس» و ...^۲

۱. البته غیر از این سه بخش، قسمت دیگری هم تحت عنوان «سخنان شگفت‌آور حضرت» که شامل ۹ سخن می‌باشد، وجود دارد که سید رضی آن را در میان بخش حکمت‌ها جای داده است. به این صورت که پس از حکمت ۲۶۰ با عبارت «فصل فی غرائب کلامه»، این ۹ کلام را آورده و سپس حکمت ۲۶۱ به بعد را بیان می‌کند.

۲. مرتضی مطهری؛ *سیری در نهج‌البلاغه*؛ ص ۴۵ و ۴۶.

شیوه‌های آشنایی با نهج البلاغه

الف) تهیه نهج البلاغه

قدم نخست برای شناخت با نهج البلاغه، تهیه یک نسخه از این کتاب ارزشمند است. متأسفانه هنوز در بسیاری از خانه‌های ما شیعیان یک نسخه از نهج البلاغه وجود ندارد، در حالی که اگر این اقدام به صورت همگانی انجام شود، می‌تواند زمینه انس با این کتاب ارزشمند را در جامعه بیشتر فراهم کند. هدیه دادن نهج البلاغه در مناسبت‌های مختلف به یکدیگر، اهدای چند نسخه از آن به اماکن عمومی مانند مساجد، مدارس، ادارات و ... می‌تواند در این خصوص مؤثر باشد. تهیه نسخه‌ای خوانا همراه با ترجمه‌ای روان از نهج البلاغه که از پیچیدگی‌های ادبی و علمی مرسوم دور باشد؛ مانند ترجمه آیت‌الله العظمی ناصر مکارم شیرازی، حسین انصاریان، سید کاظم ارفع و محمد دشتی مناسب‌تر است.

ب) مطالعه کتاب‌های پیرامون نهج البلاغه

یکی از نکاتی که انگیزه مطالعه و انس با نهج البلاغه را در خواننده افزایش می‌دهد، مطالعه کتاب‌هایی است که پیرامون نهج البلاغه نوشته شده و خواننده را با ویژگی‌ها و جداییت‌های این کتاب بیشتر آشنا می‌کند و زمینه انس با نهج البلاغه را در او ایجاد می‌سازد. برای مثال کتاب سیری در نهج البلاغه اثر استاد شهید مرتضی مطهری، کتاب در آستانه نهج البلاغه اثر محمد حسن نامد، کتاب پرسش و پاسخ‌های دانشجویی پیرامون نهج البلاغه اثر مصطفی عزیزی و ده‌ها کتاب دیگر از این دست، حاوی مطالبی هستند که ضمن پاسخ‌گویی به سؤالات مختلفی پیرامون نهج البلاغه، علاقه و انس با

این کتاب را در خواننده افزایش می دهند.

ج) مطالعه اعترافات اندیشمندان درباره نهج البلاغه

شنیدن اعترافات بزرگان ادیان و مذاهب درباره عظمت و بزرگی نهج البلاغه نه تنها احساس غرور آفرین و افتخار آمیزی در دل‌های شیعیان به وجود می آورد؛ بلکه خود انگیزه‌ای برای تشویق به مطالعه و انس بیشتر با این کتاب می شود. برای مثال یکی از دانشمندان مسیحی به نام نرسیسیان در گفتگو با علامه شهرستانی از علمای بغداد، ضمن تجلیل از نهج البلاغه و اینکه مخاطب این کتاب ارزشمند نه تنها شیعیان، بلکه بشریت در سراسر عالم است، می گوید: «اگر این گوینده با عظمت امروز بر منبر کوفه قرار می گرفت، شما مسلمانان می دیدید که مسجد کوفه با همه وسعتش، از اجتماع مردم مغرب زمین برای استفاده از دریای خروشان دانش علی موج می زد».^۱

در جلسه‌ای که به افتخار شکیب ارسلان ملقب به «امیر بیان»، یکی از نویسندگان زبردست عرب در عصر حاضر در مصر تشکیل شده بود، یکی از حضار پشت تریبون رفته و ضمن تجلیل از وی می گوید: «دو نفر در تاریخ اسلام پیدا شده‌اند که به حق شایسته‌اند «امیر سخن» نامیده شوند: یکی علی بن ابیطالب و دیگری شکیب». شکیب ارسلان با ناراحتی برخاست و پشت تریبون قرار گرفت و از دوستش که چنین مقایسه‌ای به عمل آورد، گله کرد و گفت: «من کجا و علی بن ابیطالب کجا؟ من بند کفش علی هم به حساب نمی آیم».^۲

۱. سید هبة‌الدین حسینی شهرستانی؛ در پیرامون نهج البلاغه؛ ص ۴۲ و ۴۳.

۲. مرتضی مطهری؛ سیری در نهج البلاغه؛ ص ۳۵.

مستر کرنیکوی انگلیسی مسیحی، استاد ادبیات در دانشگاه علیگره هندوستان، در محضر استادان سخن و ادیبانی که در مجلس او حاضر بودند، در پاسخ به پرسشی درباره اعجاز قرآن، گفت: «قرآن را برادر کوچکی است که نهج البلاغه نام دارد. آیا برای کسی امکان دارد که مانند این برادر کوچک بیاورد تا ما را مجال بحث پیرامون برادر بزرگتر (یعنی قرآن) و امکان آوردن نظیر آن باشد؟!»^۱

د) برنامه ریزی نهج البلاغه خوانی

بدیهی است که هر چقدر هم زمینه برای انس با نهج البلاغه فراهم شود، بالاخره از یک نقطه‌ای باید وارد عمل شد و خواندن و مطالعه این کتاب را شروع کرد. بی تردید داشتن یک برنامه منظم فردی یا تشکیل جلسات خانوادگی و ... می‌تواند تأثیر بیشتری در این خصوص داشته باشد. این کار افزون بر ایجاد انگیزه فردی، سبب نشاطی جمعی در خانواده نیز می‌شود. در این خصوص پیشنهاد می‌شود که از مطالعه ترتیبی نهج البلاغه پرهیز کرده و از روش موضوعی یا تجزیه‌ای استفاده شود.^۲ به عنوان مثال مطالعه بخش حکمت‌های نهج البلاغه یا موضوعاتی که تناسب بیشتری با جمع‌های خانوادگی و ... دارد، مناسب‌تر است. این شیوه را حتی در مدارس، مساجد، ادارات و ... هم می‌توان اجرا نمود؛ هم‌چنانکه تلاوت جمعی قرآن مجید امروز در بسیاری از مساجد، مدارس و ادارات به شکل سنتی حسنه و تأثیرگذار در جهت انس با قرآن در آمده است.

۱. سید هبة‌الدین حسینی شهرستانی؛ در پیرامون نهج البلاغه؛ ص ۱۵.

۲. برای آشنایی بیشتر با روش‌های مطالعه نهج البلاغه ر.ک: مصطفی دلشاد تهرانی؛ مکتب مهر (اصول تربیت در نهج البلاغه)؛ ص ۲۲.

هـ) حفظ نهج البلاغه

همان گونه که حفظ قرآن مجید و افزایش حافظان این کتاب آسمانی یک حالت معنوی خاصی در جامعه ایجاد نموده و گویا فضای جامعه را به بوی روح نواز کلام الهی معطر می نماید، ترویج حفظ نهج البلاغه نیز می تواند در ایجاد انس با این کتاب انسان ساز، برای فرد و اجتماع مؤثر باشد. در گذشته بسیاری از سخنوران و مدیحه سرایان، با حفظ بخش هایی از نهج البلاغه، به ویژه فرازهای ابتدایی برخی از خطبه های آن حضرت، ضمن تبرک سخنانشان به کلام امیرالمؤمنین علیه السلام، زمینه انس و الفت بیشتر با این کلمات نورانی را برای خود و مخاطبانشان فراهم می آوردند. اگر چه این سنت حسنه اکنون در میان سخنوران و مدیحه سرایان کمرنگ شده، اما حفظ نهج البلاغه در کنار حفظ قرآن در میان آحاد مردم، به ویژه جوانان گسترش یافته است که جای شکر بسیار و البته برنامه ریزی و تقویت بیشتر دارد.

و) برگزاری مسابقات

برای انس بیشتر با نهج البلاغه به ویژه در سنین کمتر، برگزاری مسابقات مختلف همراه با اهدای جوایز متناسب، می تواند شیوه بسیار مناسبی باشد. تجربه نشان داده است که پاداش و جایزه می تواند عامل مهمی در ایجاد انگیزه اولیه در بسیاری از امور معنوی باشد. چنانکه خداوند با وعده هایی که برای مؤمنین در قرآن بیان فرموده و توصیف مکرر آن، انگیزه کسانی را که هنوز از ایمان مستحکمی برخوردار نشده اند، تقویت می کند. اگر چه این روش، شیوه ای موقت و ابتدایی برای رسیدن به انس حقیقی با نهج البلاغه است تا انسان به حرکت درآمده و خود را به دریای

بیکران این معارف زلال برساند.

ز) نصب کلمات زیبای نهج البلاغه در محیط‌های مختلف

یکی از شیوه‌های مهم و کارآمد برای انس بیشتر با معارف نهج البلاغه، نصب جملات حکمت‌آمیز و تأثیرگذار آن در دید عموم است. این کار می‌تواند با نوشتن کلمات کوتاه حضرت در صفحات شخصی در فضای مجازی یا در قالب تابلوهایی زیبا و نصب آن در منزل محل کار، مغازه یا حتی با نوشتن برخی از جملات ناب آن به صورت هفتگی یا ماهیانه در اماکن عمومی مانند مساجد، مدارس، ادارات و ... انجام شود. وقتی جملات و کلمات آن حضرت به صورت غیرمستقیم و ناخودآگاه در مقابل چشمان انسان قرار بگیرد، به مرور زمان تأثیرگذار بوده و اندک اندک زمینه انس بیشتر با نهج البلاغه را فراهم خواهد کرد. انتخاب جملات مناسب در این شیوه، از اهمیت فوق‌العاده‌ای برخوردار است. کوتاه بودن متن و در عین حال عمیق بودن آن، می‌تواند تأثیر آن را دو چندان کند. گاهی یک جمله کوتاه از نهج البلاغه، طعم شیرین کلام امیرالمؤمنین علیه السلام را برای همیشه در ذائقه انسان ماندگار می‌کند.

ح) تشکیل محافل انس با نهج البلاغه

شاید مهم‌ترین هدف از انس با نهج البلاغه، بهره‌برداری از معارف بلند آن باشد. از آنجا که این کتاب ارزشمند، یک کارگاه انسان‌سازی در جهت خودشناسی و خداشناسی است، استفاده بیشتر از معارف بلند آن مستلزم دریافت فهمی درست و توضیحات راهگشایی است که با مطالعه فردی این کتاب حاصل نخواهد شد. برای دستیابی به این مهم، شرکت در محافل انس

با نهج البلاغه و کلاس‌های آموزشی مختلفی که در این خصوص وجود دارد، می‌تواند راهگشا باشد. شرکت در یک جلسه از جلسات و محافل انس با نهج البلاغه یا ملاقات و گفتگو با یکی از اساتید نهج البلاغه، ممکن است چنان جذبه‌ای در انسان نسبت به این کتاب فراهم کند که ارتباطی همیشگی را در او رقم زند.